

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav pro dějiny umění

Posudek bakalářské práce:

Michal Horáček

WESTWERK

Geneze stavebního prvku v architektonických i kulturně politických souvislostech do roku 1000

Praha 2023

Michal Horáček si za téma své obsáhlé bakalářské práce (85 stran vlastního textu, obrazová příloha součástí textu; od s. 102 seznam literatury a obr.) vybral velice složité a ambiciózní téma. Autor sám v úvodu zmiňuje, že v našem i celoevropském prostředí na toto téma komplexní práce neexistuje. Téma je navíc pojato v neobyčejně šíři. Z obecných požadavků na podobu i obsah bakalářské práce na straně jedné a náročnosti zvoleného předmětu zkoumání na straně druhé vyplývá řada protichůdných hodnocení. Práce proto bude probírána postupně; dle skladby posuzovaného textu. Na jeho základě budou následně řazeny jednotlivé připomínky, náměty a výhrady, jejichž význam i závažnost budou z tohoto důvodu nutně různorodé.

Abstrakt

Měl by obsáhnout rovněž informaci o dosaženém poznání, v tomto případě je věnován pouze uvedení metodologického postupu.

Úvod

„Westwerk pak povstal jako spiritualizovaná sakrální stavba, jejímž intuitivním vzorem je příroda, a nikoli římský racionalismus a jeho klasická díla. Westwerk se svými z pohledové strany neopracovanými kameny je radikálně minimalistický a sveřepý jako hory, z nichž čerpá svůj majestát, svou podivuhodnou estetiku bázně.“ (již s. 7).

Uvedený citát dokládá, že již v úvodu je uváděn v podstatě výsledek, ale bez jakýchkoli bližších zdůvodnění.

Několik příkladů z našeho prostředí již v úvodu otevírá zásadní (a v podstatě neřešenou) otázku týkající se rozdílu mezi westwerkem a (panskou) tribunou. Navíc se jedná o objekty vznikající mimo zvolený časový rozsah vymezený dobou do roku 1000. Zmínka o Tismicích nereflktuje poslední poznatky (Kibic). Věže jsou zřejmě podstatně mladší a o podobě západní části lze proto jen spekulovat.

Ocenit lze snahu postihnout definice samotného pojmu „westwerk“. Možná by bylo přínosné jej pojmut více kriticky a jednotlivé soudy porovnat.

Část I: Geneze formy

Zajímavý je přehled na proměnu názorů, který však mnohdy přerůstá do obecnějších dějin oboru. Obecně dnes není nutné tak zásadně rozlišovat „východ versus západ“. Nyní spíše vnímáme jejich neustálý kontakt a propojování.

„Každopádně se domnívám, že právě tady se na evropském Západě začíná uskutečňovat myšlenka brány jako pádně deklarovaného rozhraní mezi nebezpečným vnějším světem materiality a bezpečným světem vnitřním, prodchnutým duchovností.“ (s. 16)

Dle mého mínění obsahuje brána/vstup (otevřeno/uzavřeno) symbolickou funkci v podstatě vždy.

Řadu citací by bylo vhodné více promýšlet a kombinovat, protože v rámci řady výzkumů nutně dochází ke značným posunům. Např. s. 18: *„A jeho už tehdy jedinečné postavení a ambice bylo nutné jedinečně manifestovat: projevuje se to i v „předsazených sloupech, užitých nikoli strukturálně, ale dekorativně.“ HONOUR / FLEMING 2008, 326.*

Strukturální a dekorativní pojetí je dobré rozlišovat. Současně je třeba upozornit, že výklad se neustále proměňuje s akcentem na řadu často až protichůdných východisek. To by ale bylo samo o sobě náročné téma na metodologicky pojatou disertaci.

Ocenit je nutno zařazení kapitoly o „**Uvažované inspiraci: Sýrie**“. Význam západního průčelí spojeného s hlavním vstupem je zásadní. Jenom poznamenávám, že bezprostřední spojení „Sýrie a Byzanc“ je již překonané. Bylo by to totéž, kdybychom hovořili o Evropě jen ve vazbě na starověký Řím.

Syrské stavby však mají západní vstup kombinovaný mnohdy s ven otevřenou galerií, což je téměř protiklad uzavřenosti westwerku (viz další stránky práce).

Diskuse zabývající se serlianou a syrským obloukem (viz s. 21) je velice složitá a výsledky přes dlouhou dobu zájmu (možná i právě proto) nejednoznačné. Opět by téma stálo za samostatnou práci.

Pokud je značná pozornost věnována východním architekturám, chybí zde jeden naprosto zásadní objekt, a to Šalamounův chrám. Právě od jeho popisu ve Starém zákoně (včetně základních rozměrů) se odvozuje řada objektů, respektive dvouvěžových řešení v řadě následujících období. To platí pro celé evropské kulturní prostředí přes řadu století.

Pokud bychom řešily otázky monumentálních průčelí zcela obecně, pak je „**Egyptský pylon**“ součástí práce. Ve vztahu k westwerku bych ale viděl vazby pouze v nejobecnější rovině – jen ve smyslu pevnosti, stability a monumentality.

„Odvolávat se na egyptský pylon jako na – jakkoli vzdálenou – inspiraci pro karolínské a další westwerky se jistě může jevit jako příliš odvážné. Ale není to odvaha o mnoho

větší, domnívám se, než jakou projevila Franz Wickhoff, když ve zmíněné Wiener Genesis srovnával z hlediska „gramatiky“ uměleckých forem „řecky psaný syrský iluminovaný rukopis z první poloviny šestého století s malířskými díly impresionistů z poslední třetiny století devatenáctého.“ (s. 27)

Tento doklad oprávněnosti srovnávání je poněkud problematický. Wickhoff totiž porovnává zřejmou vnější podobnost „rukopisu“. Westwerk a pylon si jsou (mimo již zmíněné nejobecnější významy) značně vzdálené vzhledem i funkcí. Akcent na dominantní výraz a význam vstupu je obecným projevem (včetně mimoevropských kultur).

Z toho vyplývá, že se mi tvrzení ze strany 28: „domnívám se totiž, že pylon, syrské dvojvěžové průčelí a westwerk sdílejí přinejmenším funkci ideovou“ jeví nadsazené.

Malá Asie a Arménie

Pozornost je věnována **syrskému věžovému schématu** jako možné inspiraci pro karolínské a další stavby v Západní Evropě. Je však otázkou, do jaké míry může souviset přímo s westwerkem. Ten se před okolím (i dle tvrzení autora) spíše uzavírá, kdežto syrská řešení (jak již bylo řečeno) se naopak otevírají galeriemi, kterými navazují bezprostřední a zejména aktivní kontakt se svým okolím. Určitou vazbu lze případně hledat ve vztahu k cášské kapli (viz dále).

K jádru problému se dostáváme v kapitole věnované **prvnímu „vollwestwerku“**, tedy podstatné složky kostela St. Riquier v Centule. Bylo by přínosné věnovat se vztahu ústřední stavby a dvojici věží, protože pozdní westwerky jsou budovány i bez věží, a při tom neztrácejí svůj základní význam.

V této části se vyskytuje několik problematických míst. Viz např. s. 32: *„Jakkoli je jako westwerk často označována ta část Palatinské kaple - jejíž stavbu v Cáchách řídil mezi lety 796 a 805 arménský architekt Oton Matsaetsi 104 -, která je „v exteriéru silně zvýrazněna, v přízemí obsahuje krytý vchod, v patře císařův trůn v kapli otevřené do lodi a je flankovaná schodišťovými věžemi umožňujícími přístup na galerii,“*

Odo von Metz (zde variantně uváděn jako Oton Matsaetsi) je krátce zmíněn v jediném rakouském rukopisu. Jeho role je spíše zdrojem spekulací. Zvažována je jeho účast při stavbě v Cáchách. Spojení s pozoruhodným kostelem v Germigny des Prés je však spekulací. Navíc jeho podobnost se skladbou arménských sakrálních objektů přináší domněnku o jeho arménském původu. Zde se již ocitáme v legendické rovině.

Jako názvoslovný problém vnímám označení „přízemní krypta.“ Rozlišoval bych totiž skutečnou kryptu (tedy polozapuštěný prostor) a prostor pod tribunou/emporou, která je organicky propojena s lodí. To lze spojit se složitou sestavou cášské kaple. S označením tamního westwerku koliduje umístění císařova trůnu (tedy centra) do spojitého ochozu obkružujícího ústřední prostor a daleko volnější vazbu na západní věžový blok se zvažovaným balkonem.

V následující kapitole je uveden **Nejstarší intaktní westwerk: říšské benediktinské opatství Corvey.**

Na s. 42 je uveden dle mého soud důležitý klasický názor Aloise Fuchse, že první „westwerky byly císařskými kostely poskytovanými kláštery a biskupy panovníkovi při jeho návštěvách a že časté zasvěcení westwerku Spasiteli by mělo být chápáno jako následek prolnutí kultu Spasitelova a kultu císařova.“

Osobně bych právě z tohoto pohledu při následném hledání vycházel.

Strana 43: „Jde o dilema, které se v dějinách architektury vyjevuje zas a znovu. „Racionální“ albertiovskou a bruneleschiovskou renesanci problematizuje manýrismus a poté střídá tajuplné i majestátní baroko.“ Takovéto zkratky se spíše hodí do oblasti žurnalistiky

Některé části práce se vydávají na velice nepevné území. Například na s. 43 uvedené tvrzení: „Je zřejmé, že do karolínských věží se „koncentrovala duchovní energie stavby“ a po mém soudu tomu tehdy sotva mohlo být jinak: pod koncept pyramidy spadající římská bazilika nemohla úkolu reprezentovat moc a ideologii státu plně dostát a musela být obohacena konceptem labyrintu, který rozohňoval ne jeden cit“ je velice působivé tvrzení. Objevují se zde však při bližším pohledu jednak triviality (každá vertikála může být spojována s duchovnem), ale i řada nepodložených spekulací vycházejících spíše z pocitů než zdůvodněných tvrzení doložených reálnými poznatky.

V této části práce se počíná plně projevovat již uvedený zásadní problém týkající se celkového pojetí práce. I když je věnována „westwerku“, není tento prvek jednoznačněji definován. (Na základě shromážděné bohaté literatury se dá dokonce ptát, zda je to vůbec možné.) Není totiž řešen jeden ze základních problémů, kterým je rozhraní mezi westwerkem a (panskou) tribunou. Přechod vnímám jako nejasný, v podstatě plynulý, což lze doložit stavbami Santi Quattro Coronati, či bazilikou v Hersfeldu (s. 44). Složitost této kardinální otázky přináší i uváděný Essen. Zde je západní část přes veškeré další konotace především „řezem“, přesněji přímou citací poloviny kaple v Cáchách (s. 45).

Příkladů je uvedeno větší množství, vazby jsou ale poměrně volné, bez zdůvodnění případných vazeb a daného výběru.

Dobrý přehled přináší následující kapitola sledující westwerky jako zásadní prvky otonské architektury. Možná zde by bylo možné hledat podstatu zkoumaného prvku.

Jen upozorňuji, že letnery/lektoria měly i městské (a zřejmě dokonce i některé vesnické) kostely.

ČÁST 2: GENEZE SMYSLU

Jestliže byla první část založena na sledování konkrétních staveb a jim věnované literatuře, tato část se snaží o širší pohled. Bohužel se však jedná o směs značně rozličných (tematicky, odborně i formulačně) informací a úvah.

Objevuje se zde řada zajímavých tvrzení, a to přejatých i vlastních. Jejich platnost však není mnohdy nijak doložena a většina by si zasloužila podrobnější zkoumání.

Problémem je již jazyk, který zejména v této části užívá spíše žurnalistických forem nevhodných pro odbornou stať. Objevuje se zde řada nepřesností a chyb, která je zřejmým důsledkem zvolené rozlehlosti tématu.

Již úvodní část nazvaná „**Politický půdorys karolínské doby**“ dokládá prakticky nezvladatelný rozsah, což si logicky následně vynucuje nepřesná zjednodušení, a to pouze některých témat.

K tématu se vrací část nazvaná „**Politické a věroučné impulsy pro karolínskou sakrální architekturu**“.

Otázkou je obecná platnost tvrzení o spojení „**Westwerk a archanděl Michael**“.

„Moc takového opěrného bodu spasitelné víry a řádu samozřejmě nesměla postrádat důvěryhodnost. Té se jí pak dostalo za přispění jak ducha, tak hmoty.“ (s. 63).

„Germánská tradice jej přijala na staletí: všude, kde se později Frankové usazovali, zasvěcovali právě sv. Michaelovi své svatostánky. A to byl pravděpodobně i případ Prahy a jejího předrománského kostela „Němců“, na jehož místě v dnešní Michalské ulici archandělův kostel, jakkoli od josefínských dob odsvěcený, stojí dodnes.“ (s. 68).

Je to spíše starší pohled na toto spojení. Například Tomaszewski (jeho zásadní knihu *Romanskie koscioly z Emporami Zachodnimi*, Wroclaw 1974 v práci postrádám z více důvodů) tento vztah odvolávající se na „germánskou tradici“ spíše zpochybňuje.

„**Westwerk jako pevnost**“ byl určitě rovněž vnímán, ale spíše ve své symbolické, ne faktické rovině, což podporuje naprostá absence zpráv o uchýlení se panovníka do tohoto druhu objektů v době nebezpečí. Pravděpodobnější je okamžitá (časově omezená) bezpečnost v prostředí početné, různorodé a nekontrolovatelné skupiny lidí.

Jen upozorňuji, že zmíněná zděná hradba ve Staré Boleslavi byla archeologicky zkoumána a vícenásobně publikována. Donjon a útočištná věž jsou protipóly.

Z textu jsem získal dojem, že autor vychází zejména z bipolarity východ – západ, antické a antikou nezasažené oblasti. To se odráží v kapitole „**Westwerk jako svědek a jeden z hybatelů počátků odklonu od antiky**“ propojené s následujícím oddílem „**Westwerk jako osobité dílo franských „barbarů“**“.

Westwerk se skutečně stal druhým výrazným architektonickým obohacením tradiční baziliky. Jako západní příčná stavba, vztyčená nad hlavním vchodem do kostela a vybavená věží nebo věžemi. Autor správně uvádí jeho velkolepost, kterou vnímám jako jednu z jeho nejpodstatnějších rolí.

Na straně 76 je uvedeno: „*může se jevit jako svrchovaně paradoxní, že westwerk se zrodil v době „karolínské renezance“: nebyl totiž obrozením ničeho, co mu předcházelo. Nýbrž výrazem odhodlání stavitelů vyjádřit to, co mají na srdci, a to bez ohledu na ustavené tvaroslovné a technické postupy, na zažitý půdorys, na kterýkoli „osvědčený“ systém*“.

S tímto tvrzením nelze rozhodně souhlasit, čímž polemizuji i s Kochovým tvrzením na straně 76–77. Pozn. 317: „*Namísto návratu k pozdní antice doby Konstantinovy vynalezli „nové prvky, jimiž se západoevropský prostor od antiky osvobodil*.“

Skutečnosti se nechtěně přibližuje tvrzení, že: „*...může se jevit jako svrchovaně paradoxní, že westwerk se zrodil v době „karolínské renezance“: nebyl totiž obrozením ničeho, co mu předcházelo*.“ I antika a její obrození jsou totiž do podoby westwerku nesmazatelně vepsány.

Nové prvky záměrně se odlišující od antiky (přesněji její „pohanské“ složky) tvoří pouze jednu z určujících složek výsledného díla. Současně se ale dbalo o kontinuitu (či obnovení) vazeb na antiku. Z řady uvedených dokladů tohoto pohledu koliduje s realitou zvláště tvrzení o bosovaném zdivu:

„Kamenné bloky jsou na stranách opracované tak, aby k sobě co možná nejlépe přiléhaly, zatímco jejich čelní, pohledová strana je ponechána v hrubé podobě, jakou měly v lomu. Považuji za mimořádně zajímavou, ale i významnou, skutečnost, že Římané – jejichž architektura měla být během „karolínské renesance“ napodobena – považovali právě takový způsob stavění za kvintesenciálně barbarský. Od Vitruvia po Constance (císař v letech 320-323) zobrazovali „barbary na pozadí jejich hrubé architektury, nápadně kontrastující s vytříbenou římskou.“ Rozdíl nám doloží porovnání zbytků brány Porte de Rebout keltského oppida Bibracte s městskou bránou Saint-André v nedalekém Autunu (Augustodunu).“

S tím rozhodně nelze souhlasit. Antičtí stavitelé naopak bosované zdivo znali a velice rádi užívali. A bylo to právě k účelům vzbuzení dojmu pevnosti a stability. Mimo ještě starší příklady to dokládají hradby řeckých měst, odkud se patrně motiv bosy jako symbolu pevnosti dostal do římského prostředí. Vždyť i jedna z hlavních bran antického Říma využívá tento princip (Porta Maggiore); o bosovaném zdivu řady akvaduktů nemluvě.

Jeden z uvedených rozhodujících znaků westwerku, jako osobitého díla franských „barbarů“ je proto nutno zcela odmítnout.

Rovněž nelze souhlasit se zjednodušujícím tvrzením, že: „*Jakkoli je svět „barbarských“ umělců okouzlený, jejich vyjadřování je přímočaré. Proto je corveyský westwerk tak minimalistický. Pohled přichozího pak klouže po kamenném moři jeho mocných zdí a věží, které přečkaly další noc a znovu se vynořily za úsvitu. Jejich prostota zakládá vznešenost. Podobný náhled si ostatně osvojila i architektura kritického regionalismu XXI. století, propojující stavby s přírodou a vyznávající stanovisko, že „dokonalost je v prostotě*.“ I zde se dostáváme k závažným a složitým otázkám, které by pak měly být sledovány podrobněji (což v této práci nebylo možné).

Sumarizující část obsahuje řadu chyb, přílišných zjednodušení vedoucích minimálně k nepřesnostem. Neujasněnost konceptu se odráží i v jednotlivostech. Není jasné, proč autor hovoří i o klášteře v Teplé, který vznikl podstatně později. (Přestavba kostela není dílem Kryštofa Dientzenhofera, ale pozdější rokokové proměny interiéru.) Právě Teplá by ale zároveň mohla sloužit jako pobídka k hlubšímu zamyšlení nad nedostatečně řešeným vztahem tribuny a westwerku.

Příliš krátký **Závěr** hovoří o tom, že: „*Westwerk, který pod rukama stavitelů karolínských a otonských dob povstal z „barbarské“ půdy i kulturní tradice, stál na počátku jedné z nejvýraznějších proměn evropské krajiny, a to proměny duchovní i fyzické.*“

Opakována je teze o „neantičnosti“ tohoto útvaru, což je jen část reality. Formulace jsou nadměru zjednodušené, věnují se zejména tomuto směru hodnocení. Viz např. odvážné tvrzení: „*Byl to začátek nového smýšlení o architektuře.*“ I spojení westwerků pouze (?) s opatskými kostely stojícími navíc „*mimo vrcholky*“ je zavádějící.

Závěrečné celkové hodnocení:

Struktura práce je jasná a přehledná.

To platí i pro do textu vloženou obrazovou a plánovou složku. Její funkce by však neměla být pouze ilustrativní, ale obsahově více propojená s příslušnými textem.

Náročné a nepochybně zajímavé i významné téma bylo pojato příliš široce a autor ho proto logicky nedokázal zpracovat v potřebné úplnosti a přesvědčivosti. Naopak jej ještě vícenásobně rozšiřoval o části, které mají k tématu jen velice volné vazby a mohly by být základem několika samostatných, badatelsky náročných úkolů.

Obsáhlost citované literatury je třeba ocenit. Nebyl však proveden nutný kritický rozbor vedoucí k utřídění a následnému vyřazení některých prací. Smíšený jsou tak položky odborné s popularizačními.

Autor nesporně skvěle zachází s jazykem. Volba stylu je však pro tento druh práce problematická, místy až nevhodná. Žurnalisticky pojaté pasáže jsou působivé, nemají však patřičnou odezvu v pramenech a odborných textech. Jedná se spíše o impresie vhodné spíše pro řadu osobně laděných esejů.

Závěr práce neodpovídá požadovanému finále shrnujícímu a sumárně hodnotícímu dosažené výsledky. Pouze opakuje některá z předchozích tvrzení.

Dodržen nebyl jeden ze základních požadavků kladených na bakalářské práce, totiž jednoznačně určený a striktně požadovaný citační úzus.

S ohledem na výše uvedené navrhuji práci hodnotit jako dobrou. Výsledná známka by pak měla vycházet z průběhu obhajoby.

V Praze 30. 8. 2023

Ing. Petr Macek, Ph.D.